

Het RKD en de geschiedenis van de restauratie: het archief van P.F.J.M. Hermesdorf

In het voorafgaande artikel van Edwin Buijsen is al naar voren gebracht dat de aandacht van het project Technische Documentatie van kunstwerken (TD) op het RKD, die lange tijd vooral gericht was op infraroodreflectografie, zich de laatste jaren heeft verbreed. Er worden op dit moment niet alleen plannen ontwikkeld voor het ontsluiten van de resultaten van andere vormen van technisch onderzoek, maar ook voor het uitbreiden van de activiteiten naar de geschiedenis van de restauratie. Gegevens over de restauratie van specifieke kunstwerken en de activiteiten van individuele restauratoren zijn vaak moeilijk te vinden omdat ze zeer zijn verspreid. Toch is het voor een goed begrip van een kunstwerk niet alleen van belang inzicht te krijgen in de totstandkoming ervan, maar ook hoe het bewaard is gebleven en wat er in de loop van de tijd mee is gebeurd. In de afgelopen jaren zien we dan ook een groeiende belangstelling bij kunsthistorici en restauratoren voor de materiële geschiedenis van kunstwerken en de geschiedenis van de restauratie. Een belangrijke stimulans voor het RKD om zich ook op dit terrein te begeven, is de schenking van het grote archief van P.F.J.M. (Peter) Hermesdorf (Deventer 1923 - 1991 Ulestraten) in augustus 2001. In de geschiedenis van de schilderijenrestauratie in Nederland spelen, naast enkele ateliers in musea, privé-restauratieateliers een belangrijke rol. Het gevaar is natuurlijk groot bij dergelijke particuliere ondernemingen dat na het overlijden van de restaurateur¹⁾ de gegevens over de door hem of haar behandelde kunstwerken verspreid raken of zelfs helemaal verloren gaan. De genereuze schenking van het Hermesdorf-archief aan het RKD is ook van groot belang omdat zo gegevens over de veelzijdige activiteiten van een van de belangrijkste schilderijenrestaurateurs in Nederland uit de tweede helft van de twintigste eeuw op één plek bewaard blijven. Deze schenking vormt dan ook de aanleiding om in dit *Bulletin* aandacht te schenken aan Peter Hermesdorf en zijn archief.

De oudste stukken in het Hermesdorf-archief hebben betrekking op zijn opleiding tot restaurateur van schilderijen. In de periode 1949-1952 verbleef Hermesdorf in Londen als student en student-assistent aan het Department of Technology van het Courtauld Institute of

The RKD and the history of restoration: the P.F.J.M. Hermesdorf Archive

In the preceding article, Edwin Buijsen noted that the scope of the RKD's Technical Documentation of Works of Art Project (TD), which for long was primarily concentrated on infrared reflectography, has broadened in the past years. At present, plans are being developed for both the disclosure of the results of other kinds of technical investigation and for the expansion of activities to include the history of restoration. Data concerning the restoration of specific works of art and the activities of individual conservators are often difficult to find because they are so widely disseminated. To properly understand a work of art it is vital to gain insight into its genesis as well as its condition and what has happened to it over time. The past years have witnessed a growing interest on the part of art historians and conservators in the material history of works of art and of restoration. The RKD was stimulated to involve itself in these areas by the donation of the substantial archive of P.F.J.M. (Peter) Hermesdorf (Deventer 1923 - 1991 Ulestraten) in August 2001. Along with a few museum restoration studios, private restorers play a significant role in the history of painting conservation in the Netherlands. Naturally, the danger facing such private enterprises is that after a restorer's death the information on the works of art treated is dispersed or even lost. Moreover, the generous gift of the Hermesdorf Archive to the RKD is of great importance because the data pertaining to the multifaceted activities of one of the most prominent Dutch paintings restorers of the second half of the twentieth century are preserved in one place. Accordingly, this gift warrants discussing Peter Hermesdorf and his archive in this Bulletin.

The oldest documents in the Hermesdorf Archive concern his training as a restorer of paintings. In the period 1949-1952 Hermesdorf studied in London - working as a student assistant in the Courtauld Institute of Art's Department of Technology - under Helmut Ruhemann and Prof. S. Rees Jones. Notebooks with lecture notes, notes on museum

F. Lahaye (Maastricht), Peter Hermesdorf brengt retouches aan op het middenpaneel van Lucas van Leydens *Laatste Oordeel*, Collectie RKD, Den Haag (archief Hermesdorf).

F. Lahaye (Maastricht), Peter Hermesdorf retouching the central panel of Lucas van Leyden's Last Judgment, Collection RKD, The Hague (archive Hermesdorf).

Art, waar hij een opleiding tot restaurateur van schilderijen volgde onder Helmut Ruhemann en Prof. S. Rees Jones. Enkele schriften met collegedictaten, aantekeningen van museumrondleidingen en uitvoerige restauratieverslagen van behandelde schilderijen in het archief geven inzicht in zijn opleiding. Na het voltooien van zijn studie keerde hij terug naar Nederland. In 1953 vestigde hij zich als zelfstandig restaurateur van schilderijen, eerst in Maastricht en vervolgens in Ulestraten, waar hij vanaf 1967 tot aan zijn overlijden in 1991 werkzaam was. Hij behandelde een groot aantal schilderijen zowel voor particuliere verzamelaars als voor musea.

Waarschijnlijk de meest bekende restauratie van Hermesdorf is de behandeling tussen 1973 en 1977 van Lucas van Leydens drielুক met *Het Laatste Oordeel*, het hoogtepunt uit de verzameling van de Leidse Lakenhal. Ten behoeve van de restauratie werd uitvoerig multidisciplinair onderzoek gedaan, waaraan de natuurwetenschappers J.R.J. van Asperen de Boer en K. Groen en de kunsthistorici J.P. Filedt Kok en M.L. Wurfbain een bijdrage leverden. De behandeling en het onderzoek van *Het Laatste Oordeel* resulteerden in een publicatie in het *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*²⁾, waarin Hermesdorf het verslag van de restauratie voor zijn rekening nam. Door de intensieve samenwerking met kunsthistorici en natuurwetenschappers vormen zijn behandeling van Lucas van Leydens *Laatste Oordeel* en de daaruit voortvloeiende publicatie niet alleen een mijlpaal in de geschiedenis van de restauratie, maar ook van het multidisciplinaire onderzoek van schilderijen in Nederland. Van het grote aantal andere instellingen waarvoor Peter Hermesdorf werkte, verdient Museum Boijmans Van Beuningen een aparte vermelding. Dit museum vertrouwde de behandeling van topstukken uit de collectie aan hem toe, waaronder de twee luikjes met *De Hel en De Zondeval* van Jheronimus Bosch; Pieter Brueghels *Toren van Babel*; Titiaans *Jongen met honden*; *Titus aan de lezenaar* en *De eendragt van 't lant*, beide van Rembrandt; Jacob van Ruisdaels *Korenveld* en Saenredams *Mariaplaats*. Verschillende van deze restauraties mondden uit in een presentatie in Museum Boijmans en/of een publicatie³⁾. Van dergelijke grote restauratieprojecten is veel documentatie in het archief aanwezig, zowel restauratie- en onderzoeksverslagen als fotomateriaal. Ook over andere behandelingen, in het bijzonder die van schilderijen uit particulier bezit, is materiaal te vinden, vooral in de omvangrijke correspondentie.

Omdat Nederland tot voor kort niet beschikte over een eigen institutionele opleiding, leerden de meeste hier werkzame schilderijenrestaurateurs het vak in een ambachtelijke traditie in een restauratie-atelier of zochten zij voor scholing hun toevlucht in het buitenland, bijvoorbeeld aan restauratie-opleidingen te Stuttgart en Wenen. Met Peter Hermesdorf deed de eerste universitair

tours and extensive restoration reports on paintings afford insight into his education. Upon completing his studies he returned to the Netherlands. In 1953 he established himself as an independent restorer of paintings, first in Maastricht and subsequently in Ulestraten, where he was active from 1967 until his death in 1991. He treated a large number of paintings for both private collectors and museums. Hermesdorf's best-known restoration is probably his treatment between 1973 and 1977 of Lucas van Leyden's Last Judgment triptych, the highlight of De Lakenhal in Leiden. An extensive multidisciplinary investigation was conducted preparatory to the restoration, with contributions from scientists J.R.J. van Asperen de Boer and K. Groen and art historians J.P. Filedt Kok and M.L. Wurfbain. The treatment and the research of The Last Judgment was published in the Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek¹⁾, with Hermesdorf providing the restoration report. Through his intensive collaboration with art historians and scientists, Hermesdorf's treatment of Lucas van Leyden's Last Judgment, and the ensuing publication represent not only a milestone in the history of restoration, but also of multi-disciplinary investigation of paintings in the Netherlands. Of the numerous other institutions for which Peter Hermesdorf worked, the Museum Boijmans Van Beuningen deserves special mention. This museum entrusted him with the treatment of masterpieces in its collection, including the two wings with The Hell and The Fall of Man by Hieronymus Bosch; Pieter Brueghel's Tower of Babel; Titian's Boy with dogs; Rembrandt's Titus at a lectern and The concord of the state; Jacob van Ruisdael's Wheatfield; and Pieter Saenredam's Mariaplaats. Several of these restorations resulted in a presentation in Museum Boijmans and/or a publication.²⁾ The archive contains a great deal of documentation on these kinds of large-scale restoration projects, including restoration and research reports as well as photo material. His comprehensive correspondence also contains material on other treatments, particularly of paintings in private collections.

Because the Netherlands only recently established its own institutional training centre, most of the painting restorers active in this country learned their profession as an apprentice in a restoration studio or trained abroad, for example the restoration training courses in Stuttgart and Vienna. Peter Hermesdorf was the first university educated restorer of paintings in the Netherlands and spent years advocating such an academic schooling in the Netherlands. His scientific education also

gevormde restaurateur van schilderijen zijn intrede in Nederland. Zelf heeft hij jarenlang geijverd voor een dergelijke academische opleiding in Nederland. Zijn wetenschappelijke vorming werkte ook door in zijn andere activiteiten. Zo verzorgde hij in 1958 een artikel over conservering en restauratie voor de *Winkler Prins van de Kunst*, waarin ook natuurwetenschappelijk onderzoek de nodige aandacht kreeg, en publiceerde hij over door hem behandelde schilderijen en over het ontwikkelen van nieuwe restauratietechnieken, o.a. in vaktijdschriften als *Studies in Conservation* en *Maltechnik/Restauro*. Daarnaast heeft Hermesdorf directe invloed gehad op een groot aantal kunsthistorici door zijn aanstelling als docent aan het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit Utrecht, waar hij van 1956 tot 1980 studenten kennis liet maken met materiële aspecten van kunstvoorwerpen en met restauratie en conservering.

Door zijn werkzaamheden op het gebied van restauratie en conservering kan Hermesdorf gerekend worden tot een van de meest toonaangevende Nederlandse restaurateurs van schilderijen. Hij markeert een stadium in de ontwikkelingen in zijn vak gedurende de twintigste eeuw, toen de restaurateur veranderde van een door traditie bepaalde ambachtsman naar een door wetenschappelijk onderzoek ondersteunde specialist. Een eerste ordening van zijn omvangrijke archief, dat de neerslag vormt van zijn uiteenlopende activiteiten vanaf zijn opleiding in 1949-1952 tot aan zijn overlijden in 1991, werd uitgevoerd door zijn dochter, Alexandra Hermesdorf, voormalig medewerker van het RKD. De verdere archivering en ontsluiting zal op het RKD plaats vinden door de afdeling Archivalia en Excerpten. Ook hier geldt bij de beschikbaarstelling dat de privacy van nog levende personen moet worden verzekerd. Het project TD zal aan deze ontsluiting bijdragen door gegevens over door Hermesdorf behandelde schilderijen op te nemen in de database voor technische documentatie.

Michiel Franken
Projectmanager archief *Rembrandt* Research Project

reverberated in his other activities. For example, in 1958 he wrote an article on conservation and restoration for the encyclopaedia Winkler Prins van de Kunst, in which scientific research received ample attention; he also published on paintings he had treated, and on the development of new restoration techniques for professional journals such as Studies in Conservation and Maltechnik/Restauro. In addition, Hermesdorf directly influenced numerous art historians through his appointment as lecturer at the Art Historical Institute of the University of Utrecht, where from 1956 to 1980 he versed students in the material aspects of art objects as well as restoration and conservation. Thanks to his activities in the area of restoration and conservation, Hermesdorf may rightly be considered one of the most authoritative Dutch paintings restorer. He marks a stage in the development of his profession in the twentieth century, during which the restorer was transformed from a traditional craftsman of sorts into a specialist supported by scientific research. His extensive archive, covering his various activities from his training in 1949-1952 until his death in 1991, was provisionally ordered by his daughter, Alexandra Hermesdorf, a former assistant at the RKD. Its further archiving and disclosure at the RKD is in the hands of the Department of Archivalia and Excerpts. Naturally, also in disclosing this material the privacy of individuals who are still alive will be ensured. The TD project will contribute to this disclosure by processing data on paintings treated by Hermesdorf in the database for technical documentation.

Michiel Franken
Manager of the Rembrandt Research Archive
Project

¹⁾ Omdat Peter Hermesdorf zelf altijd van 'restaurateur' sprak en zich tegen het gebruik van het nu meer gangbare 'restaurator' keerde, gebruik ik hier 'restaurateur'.

²⁾ P.F.J.M. Hermesdorf, M.L. Wurfbain, K. Groen, J.R.J. van Asperen de Boer, J.P. Filedt Kok, 'The examination and restoration of *The Last judgement* by Lucas van Leyden', in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 29 (1978)*, pp. 311-424.

³⁾ J. Giltaij, *Rembrandt De Eendracht van het Land*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1981; J. Giltaij, *Titiaan, Jongen met honden in een landschap*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1982; G. Jansen, *Pieter Saenredam, Gezicht op de Mariaplaats en de Mariakerk te Utrecht*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1987; P.F.J.M. Hermesdorf, E. van de Wetering en J. Giltaij, 'Enkele nieuwe gegevens over Rembrandts *De eendracht van het Land*', in *Oud Holland 100 (1986)*, pp. 35-49

¹⁾ P.F.J.M. Hermesdorf, M.L. Wurfbain, K. Groen, J.R.J. van Asperen de Boer, J.P. Filedt Kok, 'The examination and restoration of *The Last Judgment* by Lucas van Leyden', in *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 29 (1978)*, pp. 311-424.

²⁾ J. Giltaij, *Rembrandt De Eendracht van het Land*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1981; J. Giltaij, *Titiaan, Jongen met honden in een landschap*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1982; G. Jansen, *Pieter Saenredam, Gezicht op de Mariaplaats en de Mariakerk te Utrecht*, Museum Boymans-van Beuningen, Rotterdam 1987; P.F.J.M. Hermesdorf, E. van de Wetering en J. Giltaij, 'Enkele nieuwe gegevens over Rembrandts *De eendracht van het Land*', in *Oud Holland 100 (1986)*, pp. 35-49.